

Halland

och maktens landskap
under äldre medeltid

UTSKRIFT 20

Halland och maktens landskap under äldre medeltid

Red. Anders Håkansson och Malin Clarke

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM

Denna bok har tillkommit
med hjälp av bidrag från
Sydsvensk Arkeologi AB

Utskrift 20 Halland och maktens landskap under äldre medeltid

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland

Detta är nr 20 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Tollsgatan 7, 302 32 Halmstad

Tel: 035-19 26 00

Hemsida: www.museumhalland.se E-post: kulturmiljo@museumhalland.se

Omslagsbild: Kronohemmanet Sjönevad enligt en geometrisk karta från 1759.

(Lantmäterimyndighetens arkiv, 13-ves-3).

Form och layout: Kulturmiljö Halland

© Kulturmiljö Halland och författarna.

Författarna ansvarar själv för innehållet.

Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2023

ISBN 91-85720-71-2

ISSN 1102-7290

Innehåll

Jes Wienberg

Ing-Marie Nilssons forskning 7

Ing-Marie Nilsson

Gud hjälpe hans själ! – Runristade monument på Halmstadslätten 13

Ing-Marie Nilsson med tillägg av Malin Clarke

Ysby kyrka och herresätet i Brödåkra 51

Ing-Marie Nilsson

Kungsgården Lagaholm och staden vid Lagan 73

Ing-Marie Nilsson

Sjönevadsborg 97

Anders Håkansson och Malin Clarke

Faurås och kungalevens landskap under tidig medeltid 137

Förord

I föreliggande utgåva av Utskrift har texterna en gemensam nämnare, nämligen arkeologen Ing-Marie Nilssons forskning kring halländsk medeltid. Ing-Marie studerade det halländska landskapet under många år med fokus på kyrkorna, men visade även ett stort intresse för den danska kungamaktens landvinningar i Halland under äldre medeltid. Några av Ing-Maries arbeten hann hon inte riktigt färdigställa före sin bortgång 2016, men de presenteras nu här i form av fyra artiklar. De efterlämnade textmanusen och figurmaterialet var i olika grad av publicerbart skick, men vi redaktörer har försökt fullfölja hennes arbete efter bästa förmåga utifrån de tankar, slutsatser och noter som fanns antecknade.

Publikationen inleds med en text om och en biografi över Ing-Maries forskning, skriven av professor Jes Wienberg. Därefter följer texten *Gud hjälpe hans själ – runristade monument på Halmstadslätten*, där Ing-Marie visar på runstenarnas potential för forskningen, trots det halländska materialets blygsamma och tämligen aparta material. I framställningen studeras de både som objekt och i relationen till sin regionala kontext på Halmstadslätten. Efterföljande *Ysby kyrka och herresätet i Brödåkra* bygger på Ing-Maries B-uppsats i konstvetenskap, men där studien även var tänkt att ge en bredare inblick i Ysby sockens medeltida historia. Denna text var den minst färdigställda och har bearbetats av Malin Clarke. I den tredje texten *Kungsgården Lagaholm och staden vid Lagan* återvänder Ing-Marie till staden Laholm och frågan kring kungalevens etablering under äldre medeltid. Texten kan ses som en uppdatering och revidering av en artikel hon skrev i slutet av 1990-talet med titeln ”Kungamakt, köpstad och kyrka. Några tankar om medeltidens Laholm”, publicerad i Utskrift 7 (2003). Den fjärde texten *Sjönevadsborg - En tidigmedeltida borg i mellersta Halland* berör en av Hallands mest gåtfulla fornlämningar från äldre medeltid, en ringvallsanläggning gömd på en ö i en sjö i det inre av Ätradalén. Texten består av en genomgång av de arkeologiska utgrävningsresultaten, en fördjupning med utgångspunkt i det skriftliga materialet samt några möjliga hypoteser om borgens uppkomst och användning. Utskrift 20 innehåller även en femte text, *Faurås och kungalevens landskap under tidig medeltid*, som redovisar resultaten från ett forskningsprojekt kring Faurås kungsgård utanför Falkenberg som Ing-Marie och undertecknad initierade år 2010.

JES WIENBERG

Ing-Marie Nilssons forskning

Medeltiden var central som period i Ing-Marie Nilssons forskning. Hennes stora intresse och det som låg i fokus för hennes skrivande rörde spår från medeltiden. Och så dominerades hennes forskning av kyrkor – kyrkor från medeltiden – liksom landskapen Halland och Skåne.

Det började med en så kallad B-uppsats i konstvetenskap från Lunds universitet, *Kalkmålningarna i Ysby kyrka* (1993). En B-uppsats är den första mer självständiga större skriftliga uppgiften, förlagd till andra terminen av ämnesstudierna, som en student ställs inför. Hon valde medeltidsmålningarna i en sockenkyrka inte långt ifrån sommarstugan i Skummeslöv, nära staden Laholm, i Höks härad i södra Halland, ett landskap hon snart skulle återkomma till.

När det var dags för en C- eller kandidatuppsats i ämnet medeltidsarkeologi blev det en undersökning av södra Halland, *Sockenbildningen i Höks härad i södra Halland* (1994). Uppsatsen är ett gediget arbete i den kyrkoarkeologiska traditionen, som kombinerar aspekter som kyrkoarkitektur med dess torn och valv med dopfuntar och kalkmålningar, frågor om landskap, huvudgårdar och makt. Man ser tydligt påverkan från det tvärvetenskapliga Ystadprojektet, "Kulturlandskapet genom 6000 år" (1982–88), finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, som då sedan lång tid hade satt agendan för kyrkoforskningen i Lund, och som resulterade i ett stort antal rapporter, artiklar, antologier och avhandlingar.

Hennes första publicerade artikel utkom just i tidskriften *Utskrift*, "Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad – ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia" (1996). Som utbildad fångas man in av olika uppdrag i samband med anställningar, ofta inom uppdragsarkeologin, något som i bästa fall ger upphov till mer än rapporter för arkivet. Och det blev ytterligare artiklar – om Laholm, åter i *Utskrift* (2003), om dopfuntar (2005) i ett projekt om Ätradalens medeltid och ett årtionde senare om Hallandslistan i kung Valdemars jordebok (2016).

Ing-Marie Nilsson.
Foto: Lovisa Brännstedt, 2014.

Som kyrkoexpert medverkade hon i det stora projektet ”Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria” (1996–2001), även det finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, ett nödvändigt nybygge på ruinerna av det ännu större inventeringsprojektet ”Sveriges kyrkor” (1912ff). Där bidrog hon med ett kapitel i rapporten om Halland (2002). Och när projektet omsider publicerade rapporten om Skåne bidrog hon igen, nu med två centrala kapitel (2015).

Det blev även flera studier kring platser i Skåne. Först en mycket insiktsfull analys av den imposanta dopfunten i Dalby med dess symbolik i relation till utsmyckningen i kryptan eller förhallen, där den ursprungligen kan ha stått (2012). Anledningen var att det 2010 anordnades en internationell konferens i Dalby med anledning av kyrkans 950-årsjubileum. Det märktes att hon nu var fullfjädrad kyrkoarkeolog som stod på egna ben. Analysen följdes senare upp i en artikel, först på svenska, sedan på engelska, där hon tillsammans med kollegor digitalt visualiserade hur funten kan ha fungerat vid ett dop i förhallen (2013; 2017). Det blev även ett par artiklar kring den klassiska frågan om förhållandet mellan centralplatsen i Uppåkra och staden Lund (2014; 2015), båda började med ett arbete inom uppdragsarkeologin, en utgrävning inne i den stående Uppåkra kyrka.

När det kom till forskarstudierna var det självklart att avhandlingsarbetet skulle handla om Halland. Hon började som doktorand i medeltidsarkeologi, men övertalades, konstigt nog, till att övergå till det nya ämnet historisk arkeologi. Efter många års debatt hade medeltidsarkeologin 2005 omdefinierats och breddats till historisk arkeologi, en arkeologi för perioder och samhällen som använder skrift, vid Lunds universitet praktiserat som tiden från yngre järnålder till nutid. Redan antagna doktorander erbjöds att övergå till det nya ämnet, så Ing-Marie fick sin doktorsexamen i historisk arkeologi.

Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor (2009) gav en mycket behövlig översikt. Där det har forskats och skrivits mycket om kyrkorna i de andra gamla danska landskapen Skåne och Blekinge, var situationen bedrövligen avseende Halland innan Ing-Maries avhandling kom. För första gången blev materialet tillgängligt och analyserat. Därtill kom hon med nya perspektiv. En äldre generation och hon själv, när hon var student, formades inom det som har kallats den ”nya kyrkoarkeologin”, så som den praktiserades inom Ystadprojektet, med fokus på kyrkorna som källmaterial till det medeltida samhället, med frågor kring bebyggelsen, demografin, sociala strukturer, makt och ekonomi. Nu var det Ing-Maries ambition att se kyrkorna just som kyrkor, att ta fasta på det religiösa perspektivet. Kyrkorna var tillbaka men på ett nytt sätt. Hon fick nog en lite kritisk opponent vid disputationen, som inte var öppen för eller blivit övertygad om det nya synsättet. Oppositionen trycktes i den norska

tidskriften *Collegium Mediaevale* (2010), men även Ing-Maries kloka och skarpa svar (2011). Hon hade skinn på näsan som forskare.

Sedan har Ing-Marie ibland höjt sig över platsen och det regionala, letat samband på en annan geografisk nivå eller tagit sig an allmänna frågor rörande medeltiden och kyrkoarkeologin. Hennes magisteruppsats ”Rundkyrkor i Norden” (1994) är en utomordentlig översikt och genomgång av ett material som har fascinerat många; faktiskt den första vettiga översikten sedan den klassiska, men nu föråldrade avhandlingen av Hugo F. Frölén, *Nordens befästa rundkyrkor* (1911). Här ger hon en aktuell översikt över 28 rundkyrkor, framlägger en ny typologi och diskuterar funktioner, symbolik, kronologi, kyrkornas spridning och syften. Hon avvisar i flertalet fall att de var befästa och menar att variationen visar, att de måste tolkas i sitt lokala sammanhang. Uppsatsen borde ha sammanfattats i en artikel, kanske även på engelska, så resultaten blev mer tillgängliga, men så blev det tyvärr inte.

Ing-Marie behandlar även de inom kyrkoarkeologin omdiskuterade tidigmedeltida västtornen (2003) och frågan om hur man såg på och använde den medeltida kyrkobyggnaden (2007). I sistnämnda artikel anlägger hon ett religiöst perspektiv, där den lokala kyrkan symboliserar Jerusalem – och där ett gemensamt kyrkobyggande kan jämföras med dåtidens strävan under korsstågen. Och i först ett föredrag och sedan en antologi med anledning av Erik Cinthios 90-årsdag, han som etablerade ämnet medeltidsarkeologi, sammanfattade hon sin syn på kyrkoarkeologin i kapitlet, ”Kyrkoarkeologin igår, idag och imorgon?” (2011). Där ansåg hon, att det ville bli en utmaning, nu när medeltidsarkeologin hade blivit en historisk arkeologi, att börja syssla med den nyare tidens kyrkor, vilket kyrkoarkeologer i mycket liten utsträckning hade gjort hittills. Men själv hann hon inte dit.

Det blev även några strövtåg, antingen utanför medeltiden eller utanför Halland och Skåne: hon åtog sig att medverka i en påkostad antologi om Ströja kyrka på Visingsö, där hon kunde tillämpa sitt kunnande och sina idéer på ett manifest romanskt västtorn (2013). Hon analyserade den tidigmoderna stadsbefästningen i Kristianstad tillsammans med kollegor – åter ett utlopp av uppdragsarkeologin (2014). Och omedelbart överraskande tillsammans med en kollega bidrog hon med ett kapitel till en populär lärobok om antiken på film och i tv (2015).

Det är påtagligt hur Ing-Marie var inne i en kreativ och produktiv fas som forskare, när banan blev bruten av plötslig sjukdom. Det blev ett kvartssekel, tyvärr inte mera. Men glädjande är, att ett temanummer av *Utskrift* nu erbjuder möjligheten att presentera ytterligare fyra texter av Ing-Marie, som hon inte hann färdigställa före sin bortgång.

Ing-Marie Nilssons bibliografi

Sammanställd av Jes Wienberg

1993

Kalkmålningarna i Ysby kyrka. B-uppsats i konstvetenskap, Lunds universitet, 1993. (Stencil)

1994

Sockenbildningen i Höks härad i södra Halland. C-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, vt 1994. (Stencil, 46 s)

Rundkyrkor i Norden. D-uppsats i medeltidsarkeologi, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet, vt 1994. (Stencil, 47 s)

1996

Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad – ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia. *Utskrift* 5, 1996, s. 115–120.

1999

Medeltida kyrkor i Halland. *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck – länkar i halländsk medeltid*. Rapport från konferensen Tvååker för 800 år sedan: jordbruk och järn, handel och sjöfart den 17–19 oktober 1997. (Red.) Sven-Olof Olsson. Forskning i Halmstad 2. Halmstad 1999, s. 94–102.

2002

Medeltidens kyrkor. *Halland. Landskapets kyrkor*. (Red.) Markus Dahlberg. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Stockholm 2002, s. 22–32.

2003

Härskarsymbol och högsäte – om betydelsen av västmarkeringar i romanska kyrkor. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2003: 1, s. 31–49.

Köpstad, kungamakt och kyrka. Några tankar om medeltidens Laholm. *Utskrift* 7, 2003, s. 6–25.

2005

Funtaliden och Fageredsfuntarna. *Medeltid i Åtrådalen – en resa i fyra etapper*. (Red.) Pål Nicklasson. Lund Studies in Medieval Archaeology 37. Stockholm 2005, s. 39–71.

2006

Anmälan av Jan Eric Sjöberg, ”Att återerövra det förflutna. Georg F. L. Sarauw. Botanikern som blev arkeolog”, 2005. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2006: 2, s. 56.

2007

Jerusalem mitt i byn. Den tidigmedeltida kyrkobyggandet ur rituellt perspektiv. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 52, 2006 (tryck 2007), s. 33–40.

2009

Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund 2009. 499 s. (Doktorsavhandling)

2011

Kyrkoarkeologin igår, idag och imorgon? En spekulativ positionsbestämning. *Medeltiden och arkeologin. Mer är sex decennier*. (Red.) Hans Andersson & Jes Wienberg. Lund Studies in Historical Archaeology 14. Lund 2011, s. 29–47.

Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor. Kommentarer. *Collegium Medievale* 24, 2011, s. 164–170.

2012

Trons visualisering. Dalby kyrkas västparti under äldre medeltid. *LOCUS CELEBRIS. Dalby kyrka, kloster och gård*. (Red.) Stephan Borgehammar & Jes Wienberg. Centrum för Danmarksstudier 28. Göteborg/ Stockholm 2012, s. 217–236.

2013

Ströja kyrka – en aristokratisk medeltidskyrka. *Grevars och bönders tempel. En bok om Brahekyrkan på Visingsö*. (Red.) Robin Gullbrandsson. Jönköping 2013, s. 78–108.

Tillsammans med Nicoló Dell’Unto & Jes Wienberg: Förhallen i Dalby som dopkapell – en digital rekonstruktion. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2013: 4, s. 12–23.

2014

Tillsammans med Claes B. Pettersson & Sven Engkvist: A Tale of Two Cities. The troubled origin of city fortresses on both sides of a border. *City Fortresses in the Baltic Sea Region. A selection of fortified cities during the Swedish great power period*. (Eds.) Erik Broberg & Leif Nilsson. Stockholm 2014, pp. 60–72.

Viking Age Uppåkra. Between Paganism and Christianity. *Lund Archaeological Review* 2014, pp. 79–90.

2015

Kyrkorna under yngre medeltid. *Skåne. Landskapets kyrkor*. (Red.) Markus Dahlberg & Ingrid Sjöström. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Stockholm 2015, s. 111–137.

Det medeltida kyrkorummets utsmyckning och utrustning. *Skåne. Landskapets kyrkor*. (Red.) Markus Dahlberg & Ingrid Sjöström. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Stockholm 2015, s. 138–164.

The relationship between Uppåkra and Lund – a status update. *Small Things, Wide Horizons. Studies in Honour of Birgitta Härdh*. (Eds.) Lars Larsson, Fredrik Ekengren, Bertil Helgesson & Bengt Söderberg. Oxford 2015, pp. 261–266.

Tillsammans med Fredrik Ekengren: Bortom stjärnorna. Antiken i Star Trek, Stargate och Doctor Who. *Svärd, sandaler och skandaler. Antiken på film och i tv*. (Red.) Isak Hammar & Ulf Zander. Lund 2015, s. 292–309.

2016

Hallandslistan i kung Valdemars jordebok – nya perspektiv på Hallands tidig-medeltida skattesystem. *Mellan slott och slagg. Vänbok till Anders Ödman*. (Red.) Ingrid Gustin, Martin Hansson, Mats Roslund & Jes Wienberg. Lund Studies in Historical Archaeology 17. Lund 2016, s. 191–196

2017

Tillsammans med Nicolás Dell'Unto & Jes Wienberg: Time Travel Using 3D Methodologies. Visualising the Medieval Context of a Baptismal Font. *The Archaeology of Time Travel. Experiencing the Past in the 21st Century*. (Eds.) Bodil Petersson & Cornelius Holtorf. Oxford 2017, pp. 25–46.

2023

Gud hjälpe hans själ. Runristade monument på Halmstadslätten. *Utskrift 20* s. 13–50.

Ysby kyrka och herresätet i Brödåkra. *Utskrift 20*, s. 51–72.

Kungsgården Lagaholm och staden vid Lagan. Laholmsområdet under vikingatid och medeltid. *Utskrift 20*, s. 73–96.

Sjönevadsborg – En tidig medeltida borg i mellersta Halland. *Utskrift 20*, s. 97–136.

Ing-Marie Nilsson har dessutom författat ett stort antal rapporter för Hallands läns museer/ Kulturmiljö Halland och Sydsvensk Arkeologi.

Geometrisk =
Kronhemmanet Skionö
git i Wäsfige Soehn, Åhr
Halmstad Lahn, afmått

I föreliggande utgåva har texterna en gemensam nämnare, nämligen arkeologen

Ing-Marie Nilssons forskning kring halländsk medeltid. Ing-Marie studerade det halländska landskapet under många år, främst med fokus på kyrkorna, men visade även ett stort intresse för den danska kungamakts landvinningar i Halland under äldre medeltid.

Några av hennes arbeten hann hon inte färdigställa före sin bortgång 2016, men presenteras nu här i form av ett antal texter.

I fokus står maktens landskap, studerat utifrån runstenar på Halmstadslätten, Ysby kyrka, kungsgårdarna vid Lagaholm och Faurås samt den gåtfulla fornlämningen Sjönevadsborg.

sydsvensk
arkeologi

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM